

Summary

Nedeljko Radosavljević

The Oral Chronicle of Seca Reka and Historical Reality

Lack of historical sources covering the period of Osmali power on Serbian ethnic territories has given prominence to oral tradition particularly in the research of migrations. Oral tradition serves as basis for the ethnographic study „The Uzice Montenegro„ by Ljubomir Pavlovic which deals with settling down in the area called Uzice Montenegro.

Relationship between the oral chronicle and the historical reality is well illustrated by the example of Seca Reka, a village in the central part of the Uzice Montenegro area. Inhabitants of that village, besides data on the beginnings and settling of the area have preserved in their oral tradition stories about the origin of certain toponyms, events and personalities whose activities have marked one period in the history of that area.

Comparing available historical sources with oral tradition deprived of mythical and anecdotal ingredients, a conclusion can be made that oral tradition is to a certain degree reliable but must be assessed critically using results of other sciences linguistics and ethnology for one.

ТЕОРИЈА
THEORY

Андреј Мишировић

УДК

Дистанцирајућа рефлексивност или
прилог разумевању научности
проучаваоца историје

Израз *дистанцирајућа рефлексивност* (die distanzierende Reflexion) употребио је Волфганг Хартвиг у свом предавању поводом 200-годишњице рођења Леополда Ранкеа, које је одржао на Универзитету Вилхелм фон Хумболт у Берлину.¹ Ту је он професор, а славни претходник о коме је говорио провео је ту цео свој живот високошколског наставника још када је Универзитет носио име по краљу оснивачу Фридриху Вилхелму II, био модеран и већ познат иако је основан тек 1810. године.² Израз који је издвојен занимљив је за наш прилог независно од текста у коме се налази, мада је, природно, корисно не занемарити не само контекст у коме је употребљен него ни поводом којим је употребљен, наине учинак историчара нарочито познатог по мисли „једноставно рећи како је ту истину било“³ (брзо препознатој као лапидарно одређење историчаревог задатка и толико прослављеној и проширеној да је у литератури запажено да је у хиљадама година дугој историји историографије она најнавођеније гледиште једног историчара⁴). Та мисао је изузетно важна и за расправљање о теоријском и методолошком појму дистанциране рефлексивности. Сам овај израз, а због њега

1 Wolfgang Hardtwig, *Historismus als ästhetische Geschichtsschreibung: Leopold von Ranke*, у: *Geschichte und Gesellschaft*, 23 (1997), 99-114; занимљиво је да је редакција овај прилог објавила у рубрици *Diskussionsforum*. Наш прилог схватамо као својеврсну разраду уз теоријски прилог: Андреј Мишировић, *Неистовојности проучаваоца и проучаваног. Напомене о субјектима и објектима историје*, у: *Историјски часопис*, XL-XLI (1993-1994), Београд 1995, 281-289.

2 *Die Humboldt-Universität. Bilder aus Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin 1976.

3 Felix Escher, *Leopold Ranke*, у: *Geisteswissenschaftler. Berlinische Lebensbilder* 4, hg. von Michael Erbe, Berlin 1989, 109-125.

4 Leonard Krieger, *Leopold Ranke. The Meaning of History*, Chicago 1977, 4.

и још неколико слогана из Хартвиговог предавања, занимљиви су својим ширим значењем за разумевање субјекта који сазнаје, историчара, ово и зато што претпоставља проблемски однос историографије и њене савремености уз уважавање начела објективности.

Друштво, научност, историчар

Историја је човеков појам. Означава стварност постојања људи, тиме и њихов живот у друштву кроз време.⁵ Створен је од историчара, познат је од Херодотове *Историје* и то у смислу распитивања ради сазнавања. Означава човеково познавање, дакле претходно и упознавање, стварности коју живи, али и саму ту стварност. Такође је и *време* категорија човековог мишљења, а и означава својеврсну саставницу стварности. Оба појма у себи садрже знања о свету. Човек способностима своје психе, свесно и несвесно сазнаје, дакле и ствара појмове о стварности историје. Он стиче, има и унапређује знања о свету у коме живи. Сазнање је до духовног човековог света са поузданим садржајима о свету у којем доиста живи.

Неоправдана је тврдња противника начела објективности да тежња за доследном научношћу имплицира претпоставку о „празном простору“ из кога – „заблудели“ – сазнајући субјект мисли да проучава историју. Појам објективности постоји управо зато што је историчар нераздвојив од друштва у коме живи; није поштеђен деловања и традиционалног и савременог; незаштићен је од утицаја многих околности и чињеница које неповољно утичу током дужег времена и у самом тренутку у коме ствара. Он је увек у сплету интереса, хтења, идеја, опредељења, страсти, пристрасности, заблуда... све то није само његово окружење него у значајној мери постоји и у њему самом. Делује оно моћно и разноврсно, а ипак не значи да безнадежно осујећује сазнајну намеру. Историчар разумом, логиком, истраживањем и грађењем знања, дакле активношћу своје психе, остварује сазнање. Реч историја означава оно што јесте, оно што је било и, штавише, оно што се претпоставља да ће бити. Она већ садржи знање. Говоримо о знању које се дограђује, дорађује, допуњава, развија, испуњава конкретним садржајима... Његов творац је једна међу чињеницама друштва, штавише собом је, да тако кажемо, активан однос према околини којој припада. Чинилац је јер је делатан сазнајним поступком. Отуда да он има нарочити интерес (да сазнаје), који је опет део ширих и у модерно доба снажних друштвених интереса (за сазнањем). Учесник је решавања сложених задатака има своју стручну самосвест, осећа се као стручњак, стиче нарочите стручне особине и навике. Креативна је индивидуалност и наспрам историјске стварности у којој живи издвојен је субјект. Та стварност је његов објект сазнања, мада је услов његовог живота и у значајној мери његовог психичког света. Речено подразумева изузетну спону интеракције којом у свету човековог живота настаје свет човековог знања.

И науци уопште, дакле и у истраживању историје, постоји мање или више развијен ужи комплекс знања и мишљења који претходи проучавању. Истраживач њиме стиче могућност да створи разуман однос према ономе што

га очекује и шта му је чинити кад пристуна своме послу. У случају историчара овај комплекс Хартвиг назива дистанцирајућом рефлексijом, унеколико у доста једноставном смислу.⁶ Историчар је јединка свога друштва и житељ свога времена, али се он из стварности може издвојити својом стручношћу, наиме разумношћу, логиком и знањима. Дакле он може и уме да успостави одстојање које му омогућава поуздан увид пошто избегава, отклања или спутава оно што омета тежњу ка тачном резултату, може да увећа своје могућности проучавања и да створи и развије своју нарочиту самосвест. Управо је самосвест изузетно важна за осамостаљивање јер издваја субјект у посебност унутар његове околине, упоредо га оспособљава да се супротстави незнању, заблудама и страстима, да се ослобађа од зависности према политици и идеологији свих врста. Далекосежно доприноси да се створи и искаже креативно индивидуално, да се стручно мисли и дела, да настане посебан делатник друштва који следи своја научна хтења и служи се поступцима којим досеже знања о негдашњој стварности. Овим он открива објективно и претвара га у знање, а упоредо собом све више постоје нарочито објективно у својој средини. Све казује колико је и како је сложен однос проучаваоца и проучаваног у реалности живота. Субјект сазнања је објективан чинилац који својим својствима (субјективним) и научношћу (друштвеним чиниоцем) ствара особите културне вредности сазнања.

Сучељавање са савременошћу

Дистанцирајућа рефлексija по Хартвиговом тумачењу Ранкеа стиче свој смисао у пару са *рефлексним реаговањем* (die reflexhafte Reaktion).⁷ Однос је у контрапункту. Настаје са стварањем првих представа и задржава своју важност и при уобличавању коначних резултата. Основа контрапункта је у једноставној чињеници да је сама историографија појава историје, тиме и сваким својим посебним учинком део садржаја и учесник живота одређеног доба.⁸ Њена дела се рађају у сплету односа датог времена, током постајања укључена су посредством свог ствароца у подручје, рецимо тако, нужне истовремености са целином и са посебностима датог друштва. Овде Хартвиг користи појмовно погодну немачку реч die Zeitgenossenschaft.⁹ Поједностављено речено, свако историчарево дело носи отиске своје садашњости, дакле и када је плод критичке истраживачке историјске науке. Отуда важност претходног стеновништва (које је део стручне самосвести). Истраживач својим умом и знањем, наравно зато што је по претпоставци опредељен на постизање сазнања, умањава деловање околине. Ранке је, каже Хартвиг¹⁰, видео нераскидиву реалну повезаност историчара са савременошћу, од које учинак историчарев толико зависи да га она прави великим или

6 W. Hardtwig, н. д., 110.

7 Исто.

8 Важно питање садашњости и проучавања историје није добило одговарајућу пажњу у теорији историјске науке. Занимљиво је да је у једном зборнику текстова дат наслов „Савременост као историја“ (Hans-Ulrich Wehler, *Die Gegenwart als Geschichte. Essays*, München 1995), али је садржај изневерио наслов иако је узет за себе и занимљив и значајан.

9 W. Hardtwig, н. д., 113.

10 Исто, 110.

5 Вид. Andrej Mitrović, *Raspravlanja sa Klio: o istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, Sarajevo 1991.

ограниченим. Историчарева размишљања су одговор и отпор. Она високо одсликавају истовременост његовог посла и околних прилика, с тим да Ранке уочава да се ограниченост учинка утолико оштрије испољава уколико су више у вредновање унесена „разјарена деловања историје”. Мишљење се показује као средство одмеравања корисног и некорисног по учинак у свему оном што врши утицај из савремености. Из наведених премиса следи становиште да на деловање и утицај савремености историчар може реаговати без размишљања (рефлексно) и размишљањем, односно узимајући у обзир своја стручна знања, познавање савремености и запажања у односу струке и савремености (дистанцирана рефлексивност). Знањима, схватањима и размишљањима, историчар задржава себе од рефлексне реакције, али је потребно да он уложи све снаге да своје рефлексно реаговање (које је само део свакодневног) „преведе” у дистанцирајућу рефлексивност (која је културна категорија и ствара предуслов за независан резултат). Од успеха овог „превођења” зависи историчарево прерастање од житеља чиниоца савремености (познаваоца, зналаца историје). Реч је о односу ствараоца и његове средине, однос је плодносно психичко одстојање.

Основа с које се гради одстојање подразумева посебна и сложена знања. Хартвиг у трагу своје анализе Ранкеових гледишта најпре уочава потребу да се има увид у савременост (*die Gegenwartsdiagnose*) и да се поседује *концепција историјског виђења свега* (*der Entwurf der historischen Weltansicht*).¹¹ Услов је да оба члана овог пара буду довољно развијени и каквоћом плодни. Овим садржајима се прикључују јасна знања о прошлости остварена строгим методским поступком, на основу којих се уочава претходни развитак, наиме одакле се дошло, да би се открио „путоказ”, докучило куда се иде. Очевидно се историчар узима као изузетан чинилац.¹² Он је потпуно свестан своје зависности од савремености, али се од ње свесно ослобађа садржајним мишљењем. Оно је сачињено од упознатости са особитошћу свога доба, од разумевања историје и од знања о прошлости као основи представе о прешаном путу и о могућој будућности. Стручна култура окупља у рефлексивност тријаду прошлост-садашњост-будућност, а такође, као четврто, универзално историјско. Ту су три основна историјска времена човекове јединке, а уз њих и схватање о трајању човечанства.¹³ Целовито историјско настаје окупљањем сва четири кључна временска појма историје (прошлост, садашњост, будућност, трајање) да би се видела садашњост у конкретном положају између прошлости и будућности и у оквиру уопште постојања, трајања. Окупљено историјско омогућава да се супротстављено савремено може тачно сагледати, тиме и упознати условности његовог деловања и уочити његов неповољни утицај на проучавање прошлости. Целина четворочлане структуре је потребна широка основа за схватање савремености, у којој се одвија конкретни историчарев сазнајни напор.

Научно се већ на првом кораку доказује као зналачка делатност тиме што ствара сасвим особиту дистанцирајућу рефлексивност која штити, уједно и усмерава проучавања, утолико поузданије што прихвата припадност датој савремености. Из ње се издваја умном активношћу заснованој на даровитости, разумности,

11 Исто.

12 Исто, 110–111.

13 А. Mitrović, *Raspravljanja sa Klio*, 41–46, 55–60.

мудрости, обучености у методу, учености, широкој култури, великом знању о историјској прошлости, истраживачком искуству, радом развијеној способности итд. Психолошко издвајање из реалне припадности доприноси оспособљавању научности да трага. Подразумева се изузетна важност свесног (које се активношћу проучавања проширује и обогаћује) и несвесног (које се потискује, али се не може одстранити). Дистанцирајућа рефлексивност, заједно са интелигенцијом и логиком, сложеним схватањима и знањима, обученошћу и искуством истраживача, исходиште је стваралачког у својеврсном конфликтном односу прихватања и одбацавања понуда од стране реалног савременог света.

Сучељавање са научношћу

Хартвиг тумачењем Ранкеа уочава као дистанцирајућу рефлексивност још једну, овог пута кључну, саставницу научности.¹⁴ Она је већ садржана у оној високој самосвести струке која проистиче из свести о нарочитом друштвеном значају његовања знања о стварности као таквој. Већ човекова радозналост за тачно узима историју довољно важном да би се морала знати, а научно се бави проучавањем прошлости, поиграјмо се речима: бићем које је било, дакле прошлост стварношћу. Претпоставља се историја као околина и она је доиста најближе човеково окружење (потом долази географски простор, космос...). Околина је према човеку датост. Она је објект његових занимања и сазнавања, делује на њега; он је проучава као дато и тежи тачним представама о њој, за објективношћу. Теорија, метод и претходни резултати су оруђа научног трагања, али схватање околине као објективности одређује и поступак и основни циљ трагања односно истраживања. Схватања, поступци и знања чине однос између човека и проучаваног, дакле они су у основи дистанцирајуће рефлексивности, али овог пута вишег нивоа апстракције него у случају суочавања са садашњошћу јер је претпостављено сазнање историје уопште, одстојање је нашло епистемолошки темељ теорији, методу и пракси научне историографије постављањем *начела објективности*.¹⁵ Ово је утолико пре разумљиво што је објективност честа већ у дневним и наивним и нимало наивним разговорима, а није страна ни човековој разборитости. Ханс Јирген Герт сасвим једноставно показује потребу за објективношћу сваког озбиљног историографског напора: на питање „мора ли историја да буде објективно обрађена?”, постоји само један прави одговор пошто су алтернативе да буде написана субјективно, партијно, манипулацијом, својеглаво, фалсификаторски или лаживо. Човек се искрено и неискрено може залагати за истину, али алтернативу не може да прихвати нико ко искрено настоји да оствари научни захтев за писање историје.¹⁶

14 W. Hardtwig, н. д., 114.

15 Из изузетно богате и разноврсне литературе о проблему објективности овог пута скренемо пажњу на већ класични зборник *Objektivität und Parteilichkeit. Theorie der Geschichte* 1, hg. von Reinhart Koselleck, Wolfgang J. Mommsen und Jörn Rüsen, München 1977; такође Antoine Prost, *Vérité et fonction sociale de l'histoire*, y: Douze leçons sur l'histoire, Paris 1996, 283–306.

16 Hans-Jürgen Goertz, *Umgang mit Geschichte. Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Reinbek bei Hamburg, 1995, 130; *Die Epoche der Historisierung. Geschichtsdiskurs* 3, hg. von Wolfgang Kuttler, Jörn Rüsen und Ernst Schulz, Frankfurt am Main 1997, за ову прилику посебно занимљив прилог: Ulrich Muhlack, *Geschichtsschreibung als Geschichtswissenschaft*, 67–79.

Хартвиг тумачећи Ранкеово гледиште као *захтјев објективности* (der Objektivitätsanspruch) сматра га вредним наслеђем историографије управо јер има одлику дистанцирајуће рефлексије.¹⁷ Могуће је рећи да је то и *империјив објективности* због неопходности да се изузетно нагласи сама срж задатка услед великих тешкоћа које ометају проучавање историје.¹⁸ Начело-захтев-императив јесте у ствари водила која се заснива на примарности знања о околини као бићу и о прошлости као негдашњем бићу, а упоредо је захтев за откривањем реалног, такође стимулише и идеал истинитости. Објективност и истинитост су, штавише, проткани кроз све фазе хиљадама година дугог постојања историографије без обзира на изневеравања, колебања, одступања и покушаја наметања супротног уверења.¹⁹ Хартвигово запажање је овог пута важно зато што у захтеву за објективношћу препознаје дистанцирајућу рефлексију, али с тим да је разуме као критички инструмент који се дистанцира и од учинка модерне критичке историографије.²⁰ Ово је разумљиво као критичко преиспитивање које је потребно с обзиром на (не)поштовање датости света. Као епистемолошки темељ који инспирише критичност, посебну вредност има зато што је научна историографија 19. и 20. века, без обзира на њена неоспорна изузетна открића о прошлим историјским временима, ипак често, чак и видљиво, а некад и потпуно била партијна и ангажована, тенденциозна и једнострана, у служби уског националног и екстремног антinationалног, подложна класном, расном или лаичком односно религиозном мистичном уверењу итд. Реч је о пракси и скривене и јавне, свесне и несвесне, добровољне и наређене сврсисходности, о подређености и идеолошком или политичком, о оптерећености упрошћеном и превеликом просветитељском ревизиошћу. У свему свој удео има онај део постмодерне историографије који гуши научност свођењем сазнања на наводно архетипске основе и језичке флоскуле, на домишљања без правих истраживања, унеколико и фрагментаризацијом тема уз испуштање из вида дубоких, распрострањених и снажно испољених процеса, структура, појава и догађаја. Реч објективно једноставно намеће да начело-захтев-императив за објективношћу постане природан инструмент подстицања провере саме научности. Тиме се и обнавља изузетно научно важан и упоредо високоморални захтев вероватно вечите расправе о „историјској истини“.

Дистанцирајућа рефлексија је део самосвести критичке и научне историографије. Она њоме зналачки и строго методолошки регулише овај однос према савремености у корист омогућавања сазнања. Ова рефлексија је проткана кроз основно научно начело струке, али њу садржи и здрав разум. Отуда и њена важна улога у стварању психолошког одстојања и према самој критичкој историографији, тј. према научним резултатима. Такође она подстиче, а и са своје стране омогућава, теоријско и практично преиспитивање доследности у стварању објективних знања о стварности света историје.

17 W. Hardtwig, н. д., 114.

18 A. Mitrović, *Raspravlanja sa Klio*, 147–151.

19 Вид. Андреј Митровић, *Пројшћивање Клио. Оглед о теоријском у историографији*, Београд 1996.

20 W. Hardtwig, н. д., 114.

ДИСКУСИЈА DISKUSION

Марко Дођо

УДК

Одговор на „Размишљања...” проф. др Милча Лалкова, објављена у Годишњаку за друштвену историју III-3 (1996)

Захваљујем колеги Миличу Лалкову за пажњу с којом је прочитао мој чланак *Балканске државе и шињање муслимана* („Годишњак”, год. II св. 3, 1995), и за расправу у *Размишљања о полемичком чланку Марка Дођа...* („Годишњак”, год. III св. 3, 1996). Свакако ћу имати у виду неке његове критичке коментаре у свом даљем истраживачком раду. Овде желим да одговорим на две од његових примедба: реч је о проблемима интерпретативне природе, на којима бих хтео само да објасним свој начин размишљања а не да браним одређену тезу. Осим тога, чини ми се да је једна од његових примедба настала због неспоразума – што значи да вероватно нисам био довољно јасан. Почео бих од ње.

Што се тиче признања држављанства муслиманском становништву у грчкој држави која се формирала у току устанка, у свом чланку сам написао да се „тај проблем није никада виртуелно поставио”. Лалков ми одвраћа да се, међутим, и те како поставио, „врло оштро”, и подсећа ме да је Епидаурски устав предвиђао држављанство само за „месне житеље... који верују у Христа”. „То значи да муслимани” – наставља Лалков – „који углавном насељавају Крит и који говоре грчки, немају право грчког држављанства.” У истом смислу, у свом чланку сам написао да је „појам грчког грађанина садржавао верску конотацију, према дефиницији усвојеној првом револуционарном уставном повељом”. Ипак, да би могло да се расправља о томе да ли је нека мањина укључена у право држављанства или из њега искључена, потребно је да постоји као мањина: а грчки устаници су схватили територијално ширење устаничке власти баш као елиминисање муслиманског присуства са те области. Што се тиче критских му-